

AZ 1686-OS KATONAI KÓRHÁZ ÉS TEMETŐ RÉGÉSZETI FELTÁRÁSA A MARGIT-SZIGETEN

A Kárpát-medence legnagyobb középkori apácakolostora a Margit-szigeten helyezkedett el, IV. Béla király (1236–1270) és Laszkaris Mária királyné alapították. A tatárjárás idején (1241–1242-ben) a király és a várandós királyné megfogadták, hogy áldozatképpen maguk és országuk megszabadításáért ha „az Úristen leány magzatot adna, a szent apáca szüzek kezére adnák”.¹ 1242. január 27-én, Klissza várában megszületett Margit, a királyi család Istennek ajánlott gyermeke. A királyi család és a király 1242-ben az Adriai-tenger partján Trau (Trogir) várában érte meg a tatárok kivonulását. Két hónap múlva, IV. Béla és kísérete elindult Trauból és 1243. április 16-án megérkezett Óbudára. Csodával határos módon épségben maradt Margit-szigeti udvarházban szállt meg. Magával hozta az ország katonai védelmének és az ország újjáépítésének terveit. A stratégiai fontos helyeken kővárak építését, a Duna mentén a római limeshez hasonló, katonai védelmi vonal kiépítését tervezte. Két hónapi tanácskozás után elrendelte, hogy a budai Várhegyen erősített várost építsenek, amely a pesti és az (ó)budai polgároknak védelmet nyújt az újabb támadások idején. A budai vár a Duna-menti katonai védelmi vonal egyik erősítése lett.² IV. Béla király 1250-ben IV. Ince pápának küldött levelében beszámolt az építkezések elindításáról, megírta, hogy az első Duna-menti várak az ország „belsejében” felépültek és a várak építésébe bevonta a keresztes lovagokat.³ A történeti és a régészeti adatok szerint ország belsejében, Buda körül valóban kiépült az új katonai védelmi vonal. A budai vártól északra és délre több torony előkerült a Duna-parton, és a katonai védelmi vonal áthaladt a Margit-szigeten. A déli szigetcsúcson felépült a keresztes lovagok, az északi szigetcsúcson az esztergomi érsek vára, és átépítették a sziget legmagasabb fekvésű keleti oldalán elhelyezkedő királyi udvarhelyet.⁴ Az új királyi építkezések 1243-ban elkezdődtek, és 1255-re az erősített udvarhellyel együtt felépült az apácakolostor.

Az udvarhely és a kolostor területén az 1995–2004. évek közötti időszakban régészeti kutatásokat végeztünk, feltártuk az egyes épületek létrejöttének és pusztulásának adatait. Ezek megmutatták, hogy a középkor évszázadaiban az udvarhely két Duna-parti udvarháza teljesen összeépült a kolostortemplom szentélyével, de az is kiderült, hogy a késő középkori királyi épületegyüttest, kastélyt, továbbra is széles várfalak választották el a kolostortól. A Duna-parton lehetséges, hogy kettős várfalakat építettek, amelyek a jelenlegi árvízi töltés alá esnek, ezért ezeket egyelőre nem lehet feltárni. Mindössze a kastély előtt 120–140 cm-re húzóódó belső várfal belső oldalának 9 m hosszú szakaszát vizsgálhattuk meg. A két udvarház közötti udvaron árkados folyosó vezetett a Duna-parti

¹ Árpád-kori legendák és intelmek. Vál., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta *Érszegi Géza*. Budapest, 1983. 110. o.

² *Györffy György*: Budapest története az Árpád-korban. (Budapest története 1.) Szerk. *Gerevich László*. Budapest, 1973. 319–320.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Budapest, 1993. 18–32. o.

³ IV. Béla király 1250. november 11-én kiadott oklevelét *Gy. Ruitz Izabella* fordította magyar nyelvre. In: A tatárjárás emlékezete. Vál. és szerk. *Katona Tamás*. Budapest, 1981. 341–344. o.

⁴ *Írásné Melis Katalin*: A 13. századi kisvárak régészeti kutatása Budapest területén. Válogatott a történelemre. In: Tanulmányok Székely György tiszteletére. (Monumenta Historica Budapestinensia, 14.) Budapest, é. n. 65–71. o.

királyi kikötőbe. A várfal és a XVI. századi királyi kastély – a pesti Duna-partról nézve – eltakarta a templomot és a kolostori épületek többségét.⁵

A királyi kastéllyal egybeépült nagy középkori épületegyüttesben az 1510–1520-as években zajlottak az utolsó nagy építkezések, de az apácák már 1521-ben a kolostor elhagyására készültek. Félelmük nem volt alaptalan, hiszen Szulejmán szultán (1520–1566) balkáni török csapatai elérték a délvidéki magyar határt és elfoglalták a legfontosabb végvárat, Nándorfehérvárt, Szabácsot és Zimonyt. 1521-ben Pécsi László domonkos rendi provinciális azonban még nem találta veszélyesnek a helyzetet. Az apácák félelmére válaszulva megtiltotta, hogy elhagyják a kolostort, csak végszükség esetén, együtt menekülhetnek, de megengedte, hogy a kolostorban nevelkedő lányok hazamehessenek szüleikhez. 1526-ban a mohácsi csatavesztés hírére a kolostor lakói Kőszegre menekültek, de Mária királyné kérésére később visszatértek.⁶ Ebből arra lehet következtetni, hogy a Pestet és Budát felégető, Mohácsról érkező török sereg a Margit-szigetet megkímélte. Az 1526 utáni években a két magyar király, Szapolyai János és Habsburg (I.) Ferdinánd csapatai szinte folyamatosan küzdöttek a hatalomért és Buda birtokolásáért.⁷ A két király közötti harcokban a szigetre zárt apácák nem érezték biztonságban magukat. 1529-ben, Báthory István nádortól Nagyszombat-Pozsony irányába menlevelet kértek és miután megkapták, végleg elhagyták a szigeti kolostorukat. 1536-ban azonban, Nagyváradon voltak. Az újabb török előrenyomulás elől (Temesvár 1552-ben, Gyula 1566-ban került török kézre), 1567-ben Nagyszombatba, majd Pozsonyba menekültek. 1637-ben a pozsonyi klarissza zárdában már csak egy szigeti apáca volt életben.⁸

1541-ben, miután a törökök elfoglalták Budát, feltehetően feldúlták és kifosztották a Margit-sziget egyházi intézményeit, de a királyi kastély és az apáca kolostor épületei sértetlen megmaradtak. Az elnéptelenedett szigetet a törökök az apácákra emlékezve Kizlar adaszin (Lányok szigetének) nevezték. Béke idején kaszálóként hasznosították, az elhagyott épületekben lovakat tartottak. A sziget Buda és Pest katonai védelmében nem játszott szerepet, ezért a törökök semmit sem építettek ott. Amikor pedig hírt vették, hogy Buda felszabadítására hadsereg közeledik, kivonultak, és a Buda felszabadítására érkező, egyesült európai sereg ellenállás nélkül elfoglalhatta.⁹ A török hódoltság idején a császári hadvezetés katonai felvonulási területként használta a szigetet. Azokon a XVI–XVII. századi ostromképeken, amelyeken a Margit-szigetet is feltüntették, a déli részen ágyúállásokat, a sziget belsejében pedig a középkori épületek helyére rajzolt romok között katonákat, katonai sátrakat lehet látni.

Buda visszafoglalását már 1542 őszén megkísérelték. Az egyesült német–magyar seregek észak felől érkeztek és letáboroztak a pesti oldalon. Először Pestet szerették volna elfoglalni, körbezárták a várost és heves ágyútűz alá fogták a városfalat. A törökök elszántan védekeztek és visszaverték a támadásokat. Közben eleredtek az őszi esők és az időjárás okozta nehézségekre a felmentő sereg nem volt felkészülve. A kedvezőtlen

⁵ *Irásné Melis Katalin*: A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely régészeti kutatása. I. *Communicationes Archeologicae Hungariae*, 2007. 247–304. o.; *Uő*: A Budapest Margit-szigeti középkori királyi udvarhely régészeti kutatása II. *Communicationes Archeologicae Hungariae*, 2008. 295–358. o. (A továbbiakban: *Irásné Melis* 2008.); *Uő*: A budapest-Margit-szigeti középkori királyi udvarhely és a domonkos apáca kolostor kutatása. Régészeti, történeti adatok. In: *A középkor és a kora újkor régészete Magyarországon*. Szerk. *Benkő Elek – Kovács Gyöngyi*. Budapest, 2010. 421–437. o.

⁶ *Rupp Jakab*: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868. 72.; *Harsányi András*: A domonkos rend Magyarországon a reformáció előtt. Debrecen, 1938. 110. o.

⁷ *Iványi Béla*: Buda és Pest sorsdöntő éve (1526–1541). (Tanulmányok Budapest Multjából, 9.) Budapest, 1941. 32–84. o.

⁸ *Némethy Lajos*: Adatok Árpád-házi Boldog Margit ereklyéinek történetéhez. Budapest, 1884. 60–77. o.

⁹ *Fekete Lajos – Nagy Lajos*: Budapest története a török korban. (Budapest Története 2.) Szerk. *Gerevich László*. Budapest, 1973. 358. o.

körülmények miatt Buda ostromához hozzá sem fogtak, néhány nap múlva a további veszteségek elkerülése érdekében a Buda felszabadítására érkezett hadsereg megkezdte a visszavonulást.¹⁰ A hadjárat eseményeit Enea Vico (Ferrara, 1523 – Párma, 1567) rézmetszetén követhetjük, amely 1542-ben ábrázolja Budát és Pestet (1. kép). Vico kelet felől, madártávlatból lerajzolta a Csepel-szigetet, Pestet, a Margit-szigetet, a Dunát és a budai oldalt.¹¹ A rézmetszet azoknak az európai városkép-együtteseknek a sorába tartozik, amelyek 1541 után Budát mint megszállott vagy ostromlott várost mutatták be. Voltak olyan művészek, akik felhasználták a korábbi látképeket, de voltak olyanok is, akik a hódoltság kezdetéről származó rajzokat másolták le.¹² Vico szemlátomást mind a két forráscsoportot használta. A budai oldal és Buda ábrázolása valóságghű és kitalált részleteket is tartalmazó, egyszerű, vonalas rajz. A pesti oldal rajza azonban több pontos, a valóságnak megfelelő részletet mutat, mert ezek között játszódtak az 1542. évi ostrom hadieseményei. Ezért a pesti oldal grafikai képe, rajzstílusa is más, mint a budai oldalé. Vico a pesti építményekkel megegyező stílusban megrajzolta a Margit-sziget keleti oldalát: a Duna-parton egy É–D-i tengelyű épület áll, mögötte kiemelkedik egy magas torony, amelynek a csúcsán nem félhold, hanem kereszt látható. Az É–D-i tengelyű nagy épület középső részéhez a pesti oldalról átvezet egy hajóhíd. Ez az egyik pontos részlete a rajznak, mert az ásatási megfigyelésekkel igazolható, hogy a középkori kikötő a Duna-parti XVI. század eleji királyi kastély középső része előtt helyezkedett el. A rézmetszeten a Duna-parti épület vesszőfonatos oszlopai között nagy ágyukat lehet látni. A hídon katonák menetelnek a szigetre. Egyértelműen látható, hogy a sziget legnagyobb, Budától legtávolabb eső épületegyüttesébe, a királyi kastélyba és a domonkos apácakolostorba bevonultak a császári csapatok. A metszet nemcsak katonai szempontból figyelemre méltó, hanem fontos történeti forrás is, mert a Margit-szigeti, középkori királyi kastélynak ez az egyetlen ábrázolása. Az ábrázolás történeti forrásértékét nagymértékben növeli, hogy az ásatások során a királyi kastély Duna-parti, keleti falában három olyan, vastag faágakkal körbevett oszlop helyét is megtaláltuk, mint amilyenek Vico rézmetszetén láthatók.¹³

Az 1598–1606 között készült ostromképek már nagyrészt rommezőnek ábrázolják a szigetet. Ez azt mutatja, hogy a löfegyverek XVI. századi fejlődése következtében a sziget déli kétharmada a támadók és az ostromlók részére egyformán érdektelenné vált. Wilhelm Dilich Buda 1602. évi ostromát ábrázoló rézkarcán a Margit-sziget a Duna két partján táborozó, ostromra készülő csapattestek között helyezkedik el, a sziget pesti és a budai oldalát hajóhíd köti össze a szárazfölddel. Északi fele katonai felvonulási terület, a keleti Duna-parton ágyúállások láthatók.¹⁴ Dilich egy másik, 1606-os rézkarcán, amelyen észak felől ábrázolta Óbudát, a Margit-szigetet telerajzolta romokkal. A Bocskai felkelést és a török elleni hadműveleteket lezáró bécsi és zsitvaroroki béke (1606) után a művész béke idején ábrázolja a teljesen romos Óbudát. A rézkarc középső részében helyezkedik el a Margit-sziget, és a látkép művészi értékének növelése érdekében a művész a sziget déli felére egy nagy kiterjedésű, romos épületegyüttest rajzolt. A képzeletbeli romok közül kiemelkedő többemeletes tornyok a perspektíva ábrázolásának szabályai szerint a háttérben feltűnő Buda és Pest közötti távolság érzékeltetésére szolgálnak.¹⁵ A valóságban pont fordított volt a helyzet, mert a sziget északi felén voltak magasabb épületmaradványok.

¹⁰ Lásd az előző jegyzetben hivatkozott munkát, 337–343. o.

¹¹ *Rózsa György*: Budapest legszebb látképei. Budapest, 1995. 14. o. 3. kép.

¹² Uo. 5. o.

¹³ *Írásné Melis* 2008. 301. o. 4. kép.

¹⁴ *Rózsa György*: Budapest régi látképei 1493–1800. Budapest, 1963. (A továbbiakban: *Rózsa* 1963.) 262–263. o. Katalógus: 115. XXI. tábla.

¹⁵ Uo. 163. o. Katalógus: 68. VII. tábla b.

Az 1680-as évek elején pápai kezdeményezésre az európai államok hosszas tárgyalások után 1684. március 5-én létrehozták a Szent Ligát. Ezt követően megkezdték a hadműveletek előkészítését, és az egyesült európai had 1684 júniusában megérkezett Buda alá. A törökök 1684. június 30-án felgyújtották és kiürítették Pestet, majd Lotharingiai Károly herceggel az élén az egyesített császári seregek bevonultak a pesti romok közé. Rövidesen kiderült, hogy a budai török ágyútűzben csak nagy veszteségekkel lehet Pestet megtartani, és miután lerombolták és ismét felgyújtották, ami még véletlenül megmaradt a városból, kivonultak. Budát nem sikerült elfoglalni és a sikertelen ostrom után a császári sereg visszavonult. A harcok alatt az európai sereg sebesültjeit pesti házakban ápolták. A császári sereg és a tábori kórház egészségügyi ellátásában uralkodó viszonyokat Luca Antonio Portio, híres nápolyi katonao orvos visszaemlékezéseiből ismerjük. Portio doktor 1683-tól szolgált a császári hadseregben. 1684-ben Lotharingiai Károly seregével mint a herceg katonai orvosa érkezett Buda alá. A tábori kórház felállítása és vezetése volt a feladata. A nápolyi orvos szerint az 1684-es ostrom idején a betegek ellátásában a legnagyobb fejtelenség alakult ki, ezért történhetett meg, hogy a visszavonuló császári sereg 400 sebesült katonát nem tudott elszállítani a felgyújtott Pestről. Az 1686-os ostrom idejére jobban megszervezték a császári sereg egészségügyi ellátását. Az 1686-os ostrom idején Lotharingiai Károly csapata tábori kórházának Solari orvos-generális volt a parancsnoka, több orvos, Renner, Kühl, Ruggiero páter, Paolo doktor, és a kézzátétellel gyógyító Marco d'Antonio páter dolgozott irányítása alatt.¹⁶

Az egyik, Buda 1686-os ostromát ábrázoló metszet feltűnteti a Margit-szigeti tábori kórházat és a temetőt.¹⁷ A Margit-szigeten egyetlen nagy, zárt épülettömb látható, amely, az apácakolostorral azonosítható. Az épület északi és déli oldalán a katonai temető sírhalmai sorakoznak, a kép bal alsó sarkában éppen egy temetést ábrázolt a művész. A meglehetősen nagy kiterjedésű temetőt katonai sátrak vették körül. A történeti források említik, hogy Lotharingiai Károly csapatának tábori kórháza a Margit-szigeten volt. A kortárs visszaemlékezők és tudósítók többször leírták, hogy az ostrom alatt sérült katonákat a Margit-szigetre vitték, ahol egyre nehezebb körülmények között ápolták a sebesülteket.

A katonai kórház helyét nem ismertük. A XIX. században, az 1838-as nagy dunai árvíz levonulása után az apácakolostor templomában előkerült egy nagy tömegsír. József nádor főkertésze, Toszt József, az 1850-es években beszélt erről a kolostortemplom első kutatóinak, Radványi Imrének és Kubinyi Ferencnek.¹⁸ A XX. század második felében az apácakolostor közelében a különféle építkezések, földmunkák során többször előkerültek régi, melléklet nélküli csontvázak; a feldúlt sírokat az 1686-os ostrom áldozatainak sírjaival azonosítottuk. Az 1686-os kórházra és a temetőre a szerény történeti adatok mellett a nádori főkertész elbeszélései utaltak. A tudományos közvélemény azonban csak az egyik sírból előkerült aranyozott ezüst XIII. századi liliomos korona előkerülési körülményeivel foglalkozott. Mai napig nagy kérdés, hogy V. István király (1270–1272) vagy a felesége Erzsébet királyné vagy valamelyik Árpád-házi hercegnő halotti koronája volt-e.

A főkertész visszaemlékezéseit elemezve biztosak voltunk abban, hogy a kolostor templomában feldúlt katonai tömegsír 1686-ban keletkezett, és a katonai kórház az apácakolostor területén lehetett. Feltételezéseinket erősítette, hogy az 1686-os katonai kórház és a katonai raktárak 1708-ban még feltűntek egy jogvitában, amely Pest város és a domonkos apácák örökösei, a klarissza apácák között, a sziget tulajdonjoga körül bonta-

¹⁶ R. Várkonyi Ágnes: Buda visszavívása 1686. Budapest, 1984. 274–295. o.

¹⁷ E. Nesselalter – G. D. Fontana: Buda ostroma 1686. Rézmetszet. In: *Rózsa* 1963. 78–83. o. Katalógus: 27. XXXIII. tábla.

¹⁸ Kubinyi Ferenc: Margit-sziget műemlékei. *Archaeologiai Közlemények*, 2. (1861) 1–25. o. (A továbbiakban: Kubinyi 1861.) 21. o.

kozott ki. A kamarai hivatalnok Bécsbe küldött jelentésében azt írta, hogy „bár a Nyulak szigetét a klarissza apácák bírják, a háborús időkben a katonák és a járványos betegek részére az elkülönítés lehetősége miatt itt rendeztek be kórházat.”¹⁹ Azok a XVII. század végéről és XVIII. század elejéről származó sírok, amelyek 2005-ben a templom szentélyének keleti oldalán előkerültek, ugyancsak a kamarai jelentésben említett, 1686-ban létesített és továbbműködő kórház közelségére mutattak.²⁰

A XX. század végi régészeti kutatások során elsőként a királyi kastély nyugati épületszárnyában találtunk olyan építészeti részleteket, amelyek a késő középkori helyiségek XVII. századi átalakítására mutattak.²¹ A 35 m hosszú, 9 m széles épület maradványait eltakaró XIX. századi feltöltés elhordása után kibontakozott az épület öt földszinti helyisége (2. kép). A falak között és az épület körül vastag réteget alkotott a középkori épület faltörmeléke. Előkerültek az épület felrobbantására mutató tűzfészkek, majd a leomlott faltörmelékben több 1800–1815-ös pénzérmét találtunk. A kastély épülettörmelékkel betöltött földszinti falait a XIX. század eleji árvízi gát belső részévé alakították. A sziget tulajdonosa József nádor volt, aki mint később kiderült, a templom kivételével az egész épületegyüttes falait szétverette, és a kolostor helyén egzotikus fákból, bokrokból díszkertet építtetett. A díszkert kialakítását megelőző tereprendezés valamennyire megkímélt egy másik, a kolostor déli kerítése mellett álló épületet, amely a középkorban a kolostorban lakó világi nők háza volt. A középkori faltörmelék alatt, az 50–60 cm magas falrészletekkel határolt helyiségekben szintén megtaláltuk a XVII–XVIII. századi használat nyomait (2. kép). A királyi udvarház és az utóbb említett épület között 100–110 méter a távolság. A két épületben tapasztaltak alapján feltételezzük, hogy 1686-ban az udvarhely és a kolostor egész területén felhasználták a katonai kórház működéséhez átalakítható középkori épületmaradványokat. A jelenlegi romkert középső részét az apácakolostor épületmaradványai alkotják, de ezekről keveset tudunk. A calusura területén nem volt szakszerű feltárás, mert ezeket a helyiségeket 1861 és 1962 között különböző elképzelések szerint már kutatták, bontották és restaurálták. A munkálatokat építészek irányították, akik csak a falakat vizsgálták és nem foglalkoztak a nagy földmunkák közben előkerült régészeti adatokkal. Építészettörténeti dokumentációk sem készültek.²²

A kórház

A nyugati királyi kastélyszárny átépítése 1686-ban

A középkori kastély nyugati épületében öt helyiség volt (3. kép).²³ A faltörmelék kihordása közben az első helyiségben előkerült a XVII–XVIII. századi kápolna oltára, és kibontakoztak a többi helyiség átégett, kormos, füstös falai (4. kép). A negyedik helyiség szürke kőzúzalékkal volt betemetve, és egy 1945-ben épített, keskeny téglafolyosó, lövészárkok tartozott hozzá. A faltörmelék kihordása közben a második helyiség keleti, Duna-parti bejárata előtt előkerült egy tégl- és kődarabokból épített sárgaagyagos gödör, melynek alsó felében benne maradt az agyag.

¹⁹ A jelentésrészlet Gál Éva fordítása. *Gál Éva: Margit-sziget*. Budapest, 2000. 18–19. o.

²⁰ *Kovács Eszter: Budapest XIII., Margit-sziget, domonkos apácakolostor*. In: *Régészeti Kutatások Magyarországon*. Budapest, 2005. 208. o.

²¹ *Írásné Melis Katalin: A Budapest Margit-szigeti domonkos apácakolostor pusztulása a 16–17. században. Budapest Régiségei*, 38. (2004) 107–120. o. (A továbbiakban: *Írásné Melis* 2004.) 111–112. o.; *Írásné Melis* 2008. 307., 311–312., 325. o.

²² *Lux Géza: Újabb ásatások a Margit-szigeten. Technika*, 1938. június. 204–213. o.

²³ *Írásné Melis* 2008. 305–327. o.

Az 1. helyiség belső mérete 8,6×7,2 m (3. kép). A 170 cm széles főbejárat a nyugati oldalon helyezkedett el. A szemben lévő, keleti falban két, XIII. századi ablak részlete került elő. Az első helyiséget valószínűleg az alapító IV. Béla és Mária királyné emlékére a középkor évszázadaiban meghagyták az eredeti, XIII. századi állapotában, és az udvarház-kastély régi hagyományokat őrző, reprezentatív célokra szolgáló helyisége királyi fogadóterem lehetett. A középkorban a terem északi falában ajtó volt, amely a második helyiségbe vezetett. 1686-ban ezt az ajtót sárga agyagba rakott téglákkal befalazták. A téglafal az épület felrobbantása közben az ajtó két oldalára zuhant (5. kép). A járószint lenyесése után előtűnt egy nagy beásás, gödör foltja, amely szinte betöltötte az egész helyiséget, három oldala a falakig ér. A középkori padlórétegekből csak 80–110 cm széles sáv maradt meg a helyiség keleti fala előtt. A beásás tetejét 8–10 cm vastag keményre lejárta földréteg borította. Az oltár ezen a kemény földrétegen állt. A betemetett gödör a katonai temető harmadik tömegsírja volt.

Az 1. helyiségben először temetkeztek, majd a tömegsír felett kápolnát építettek. Ez azt mutatja, hogy az első helyiség fedett volt.

A 2. átjáró helyiség (3×7,2 m) keleti bejáratát az agyagos gödörben tárolt sárgaagyagba rakott téglákkal befalazták (5–6. kép). A feltárás idejére a téglafal nagy része itt is leomlott. A 90 cm széles középkori ajtónyílás 1686-ra már feltehetően sérült volt, ezért kerülhetett az ajtó középkori küszöbköve az agyagos gödör aljára (7. kép). A nyugati bejárat sértetlen középkori állapotban maradt, de a küszöb előtti lépcsőfokokra sárgaagyagból és téglából rámpát építettek. A feltárás idején a járószintet nagy terrazzo padlóteredékek, vörösmárvány és más kölaptöredékek borították. Ezek alatt megjelent egy in situ csontváz részlete, és a mélyítést abbahagytuk. A feltárás alatt a falakról leomlott az összeégett, füstös vakolat. A XVII. századi járószint vastagon égett és kormos volt.

A helyiségben először temetkeztek, majd más funkciót kapott. A megszüntetéssel járó fertőtlenítő kiégetés alapján feltételezzük, hogy az ablaktalan, sötét helyiség talán a kórház halottasháza lehetett.

A 3. helyiség belső mérete az első helyiséggel azonos, 8,6×7,2 m (5., 8. kép). A termet betöltő 180 cm vastag épülettörmelékes betöltés felső részét a földemből és a tetőből származó törmelék alkotta, amelyben feltűnően sok tetőcserép volt. A törmelék alsó rétegét pedig középkori és kora újkori régészeti leletekkel kevert, XIX. századi szemét alkotta. A falak alja és a téglapadló vastagon kormos volt, a falak felső része sötétszürke volt a füsttől. A falakon a késő középkori festésen megmaradtak az utolsó meszelések égett foltjai, ezek azonban a feltárás közben azonnal leperegtek. Miközben fokozatosan eltávolítottuk a padlóról felszálló és mindent ellepő kormot, kiderült, hogy egészében megmaradt a terem középkori téglapadlója, és a terem közepén megtaláltuk a földem XVI. századi középoszlopának a lábát. A terem ÉK-i sarkában lerombolt cserépkályha állt, a tál alakú ép kályhaszemek és töredékei körbevették a kályha maradványát (9. kép).

A 35–40 cm magas kályhaalap a középkori helyiség második, XVI. századi cserépkályhájából maradt meg. 1686-ban a kályhát kijavították, illetve átépítették. Úgy látszott, mintha a helyszínen található ép kályhaszemeket összeszedték volna és ezek egy részét a harmadik teremben felhasználták. A középkori tüzelőteret kettéválasztották, a nyugati oldalt befalazták. Szürke habarcsba fektetett téglákból 60 cm széles új tüzelőteret építettek. Benne hagyták a XVIII. század eleji, fertőtlenítő kiégetésből, füstölésből megmaradt faszenet. A kályha elé leesett a XVII–XVIII. századi kovácsoltvas kályhaajtó. A kályha ÉK-i sarkánál a középkori külső fűtőnyílást beszűkítették, és ezen a kéménylyukon távozott a füst a kályhából. A helyiség a kórház XVIII. század eleji megszüntetéséig feltehetően kórterem lehetett.

A német katonák 1945-ben a Margit-sziget keleti oldalán lövészárkokat és földbemélyített ágyúállásokat ástak, és ezekből lötték a pesti oldalra érkezett oroszokat. Az udvarház 4. helyiségében és a templom déli oldalán előkerült egy-egy ágyúállás. Az ágyútűzben a neogótikus László-kápolna olyan nagymértékben megsérült, hogy a háború után le kellett bontani az életveszélyessé vált falakat. Téglával kifalazott lövészárkok vezetett az udvarház negyedik helyiségébe, és a lövészárkok építésével elbontották az udvarház melletti középkori folyosó északi végét. A háború befejezése után 160 cm vastag réteget alkottó, szürke közúzalékkal és felette 20–30 cm vastag kerti földdel feltöltötték a helyiséget. A közúzalék kihordása után kiderült, hogy az ágyúállás mélyítését szerencsére a XVI. századi járószint felett abbahagyták. A helyiség keleti falához épített, XVI. századi konyhai tűzhely nyugati oldalát alkotó széles kőfal az ágyúk támfala lett, és a tűzhely tetején rézsút hagytak a XIX. század elején beomlott faltörmelékéből. Sárba rakott középkori kövekkel megerősítették a rézsű felszínét, és ugyancsak sárba rakott kövekkel beépítették a szomszédos harmadik és ötödik helyiségbe vezető középkori ajtónyílásokat (3., 5. kép).²⁴

A 4. helyiség belső tere 4×7,2 m volt (3. kép). A nyugati falban volt a bejárat, amelynek északi oldalát 1945-ben szétszedték. 1686-ban is, mint a középkorban, a nyugati bejáraton keresztül lehetett belépni a negyedik helyiségbe, és innen lehetett bemenni a szomszédos helyiségekbe. A keleti falon volt egy ablak, de 1998-ban csak az ablakpárkány helye látszott. Ez a helyiség volt a középkori udvarház XIV–XVI. századi konyhája. Az alacsony középkori tűzhely a keleti fal előtt helyezkedett el, a füstöt a helyiség DK-i sarkában álló kürtőben vezették el. A kürtő az 1686-os sárgaagyagba rakott téglákkal volt befalazva (5. kép).

Nem tudjuk, hogy a XVII–XVIII. században mire használták ezt a helyiséget. Ide nem temetkeztek. Ezért a késő középkori padlórétegek alatt érintetlenül megmaradtak a XIII. és a XIV. századi padló alatti fűtőberendezések, hypocaustumok maradványai.

Az 5. helyiség belső tere 6,2×7,2 m volt (3. kép). Az épület törmelékes feltöltésén ugyancsak megtaláltuk a földem és a tetőcserepek törmelékeit. A helyiség DK-i negyede két különböző összetételű rétegben, tál alakú kályhacsempékből álló cserépkályhák törmelékével volt tele, amely a DK-i falsarok külső oldalán is vastag réteget alkotott. A kályhatörmelék elhelyezkedése és mennyisége alapján úgy látszott, hogy talán az épület emeleti helyiségét is használták, és mint a földszinten, az emeleten is a DK-i sarokban állt a cserépkályha. A földszinten az épület- és kályhatörmelék alatt vékony koromréteg került elő, amely egyenesen befedte az alatta lévő, 2–3 cm vastag faszén réteget. A faszén alatt nagyobb foltokban megmaradt a középkori téglapadló. (A többi helyiségben nem volt faszén a kormos téglapadlón.) Az ötödik helyiség kőfalai sötétvörösre égtek, és már az égés közben a vakolat után az égett kődarabok is leomlottak a falakból. A nagy égésre rövidesen magyarázatot kaptunk. A korom és faszén eltávolítása után látszott, hogy a középkori téglapadlóban nagy hiányosságok voltak, és a helyiség ÉK-i sarkában volt egy nagy, korábbi (XVI–XVII. századi?), betemetett gödör is. A mélyületeket sárgaagyaggal betapasztották és helyenként lapjával XVII. századi téglákat mélyítették a kiegyenlített középkori téglapadlóba. A kissé kiemelkedő téglákra deszkapadlókat raktak: ezek elégségsből keletkezett a 2–3 cm vastag faszénréteg.

A terem fűtésére cserépkályhát használtak, amit szintén az összeszedett középkori csempékből a középkori kályhaalapra állították. A kályhák építési idejére a kályhaomladék átvizsgálása közben találtunk közvetett bizonyítékokat. A kályhaszemeken talált

²⁴ A harcok végeztével az elvonuló német katonák két bontatlan faládát hagytak a helyiségben. A feltárás közben tűzserészeket hívtunk, akik átvizsgálták az ásatási területet, a felszedett lövedékeket a bontatlan lőszeres ládákkal együtt elszállították.

festés és tapasztás nyomok azt mutatatták, hogy a kályhaszemeket már a középkorban is többször felhasználták és különböző helyzetekben építették be a kályhákba. Az om-ladéokban kályhaszögekkel összefogott, ép csempék és csempedarabok is előkerültek, a nagyobb tapasztás-darabokban drótszálak és vaspántok voltak. Kályhaszögeket, vaspántokat és drótszálakat nem használtak a középkori kályhákban. A kályhacsempék összefogására szolgáló lapos fejű szögek, valamint a kályha többi építőelemének összetartására szolgáló drótok és vaspántok a néprajzi kutatás szerint a XVII. századi kályhákban jelentek meg és a század végére széles körben elterjedtek. Ezekkel megnövelték a cserépkályhák használati idejét.²⁵ A fűthető, fapadlós helyiség, az égetésből következően, kórterem lehetett.

A déli udvar déli kerítése melletti épület

A késő középkorban a kolostor déli udvarán, a déli kerítéssel párhuzamosan helyezkedett el a kolostorba költözött világi nők és a kolostorban tanuló fiatal lányok háza (déli udvar II. épület). (2. kép). A több helyiségből álló 8,5 m széles épület keleti helyisége elpusztult egy XX. századi homokbánya gödörben. A feltárt 29 m hosszú épületrészletben három helyiség volt.

Az 1. helyiség belső tere 11×6,5 m volt. Az 1930-as években már feltárták. Ez azt jelentette, hogy a középkori téglapadlóig kihordták a feltöltést és a padlótéglákat durván letisztították. Ennek ellenére látszott, hogy a téglák megégték és a téglák közötti mélyedések kissé kormosak maradtak. Az 1930-as években, a műemléki helyreállítás előtt a falsíkokról leszedték az égett köveket, de helyenként látszott, hogy a köpenyfal mögött megmaradt egy-egy kissé égett kődarab. 1999-ben a terem DNy-i sarkában előkerült a középkori cserépkályha alapfalának részlete, amely korábban magasabb lehetett, de 1999-re a látogatók az alsó téglasorig szétrugdalták. 1686-ban és a későbbi években sem temetkeztek ebben a teremben.

Az 1930-as években az „ismeretlen épület” többi részén csak a faltetőt keresték meg, és a 2–3. terem maradványait visszatemetették.²⁶ Az eltelt évtizedekben a falakra és a helyiségekbe különböző védett fák nőttek, a feltárás idején a fák alatt nagy földbabákat kellett hagyni. Ezért a 2–3. helyiség nagyobb része feltáratlan maradt. A feltárás idején ezt az épületet is betöltötte és körbevette a ledöntött falak törmeléke, az eltüntetett épület maradványain keresztül haladtak a XIX–XX. századi épített kerti utak.

A 2. terem belső mérete 6,5×6,5 m. A déli fal az utolsó XVI. századi téglapadlótól számítva 127–130 cm magasan megmaradt. A téglapadló és a fal alja kormos volt, a falak többi része pedig sötétszürke volt a füsttől. Az alacsonyabb, 90–95 cm magas észak-i falban volt az épület főbejárata, az ÉNy-i sarokban volt az 1. helyiségbe vezető ajtó. Feltehetően a keleti oldalról lehetett átmenni a 3. helyiségbe. A védett fák korlátozták a feltárást, ezért nem tudjuk, hogy ha volt, hol helyezkedett el a cserépkályha. Egyik kutatóárkokban sem találtunk temetkezésre mutató jeleket.

A 3. terem belső mérete 8,5×6,5 m volt. A nyugati felében 4 m hosszan megmaradtak a falak és a téglapadló. Ugyanolyan kormosak és füstösek voltak, mint a 2. teremben. A helyiség közepén egy földes sétautt alatt áthalad a Margit-sziget keleti fő-gyűjtőcsatornája, amely egy 3 m széles mély árokban fekszik. A csatorna mellett visszatemetett homok bányagödör van, amelynek szélében megmaradt a 3. helyiség K-i falának a részlete.

²⁵ A magyar cserépkályha művesség neves kutatója, több monográfia és tudományos dolgozat szerzője, Sabján Tibor megnézte a kályhákából származó leleteket. Segítségét és szóbeli közléseit köszönöm.

²⁶ *Lux Géza*: Újabb ásások a Margit-szigeten. *Technika*, 1938. június. 204–213. o.

Az ÉK-i sarokban ajtó volt, amely átvezetett az elpusztult 4. helyiségbe. Ez a falrészlet alapfal volt és rajta már semmi sem látszott. A 3. teremben sem temetkeztek.

A bemutatott épületről nem lehet pontosan tudni, hogy a XVII. század vége felé mi-
kor vették használatba, de feltehetően ugyanakkor szüntették meg, amikor a távolabbi
kórházépületet. Azt biztosan tudjuk, hogy a szigeti kórház 1708-ban még fennállt, a jár-
ványos betegeket és a katonákat külön épületben tartották. Az ápoltak száma csökkent,
a kórház a XVIII. század első felében kiürült. Az üres épületeket a fertőtlenítés után már
senki sem használta.

A temető

A kórház felépítésével egy időben kiválasztották a sírok helyét is. Az egykori kolostor
temploma körüli nagyobb helyiségeket jelölték ki, hogy a megmaradt falak biztonságosan
határolják a különböző sírcsoportokat (2. kép). A kutatások közben eddig három tömeg-
sír került elő, ezek helyét feltehetően az ostrom megkezdése előtt előkészítették. Ez azt
jelentette, hogy a középkori falak közé sárgaagyagba rakott, új téglafalat építettek, vagy
befalaztak egy-egy középkori ajtót. A XVII. század végi tömegsírokban több rétegben
helyezkedtek el az egymásra rakott csontvázak. Miután az első tömegsírok megteltek, a
kisebb helyiségekbe is temetkeztek. Ez utóbbiakat a XIX–XX. században feldúlták. Az
1720–1730-as évekig működő kórház utolsó sírcsoportja soros temetkezés volt.

Az 1. tömegsír

1838-ra, amikor József nádor főkertésze a templom hajójában feltárta az első, nagy
tömegsírt, József nádor már nem tartotta fontosnak az 1686-os katonai kórház és temető
emlékét. Az 1. tömegsír a templomban helyezkedett el. Hozzá tartoztak a 17 m hosszú, és
7,5 m széles szentélyben talált sírok, amelyek a téglából vagy a kövekből épített közép-
kori sírok között helyezkedtek el. A tömegsír legnagyobb részlete a hajóban, a diadalívtől
az apácakórusig terjedt, 14 m hosszú volt, szélessége a hajóban álló falpillérek miatt 8 m
körül lehetett. A szentély 6,5 m hosszú keleti felében a középkori pilléralapozások és
mellékoltárok között is temetkeztek, ezzel a tömegsír teljes hossza 20 m-re növekedett.

Az 1838-as dunai jeges árvíz az egész Margit-szigetet elborította, nagy károk kelet-
keztek a növényzetben és az épületekben. Az árvíz levonulása után József nádor utasította
Toszt József főkertészt, hogy az apácakolostor melletti megrongált partszakaszt a romter-
ületről áthordott földdel hozzák rendbe. Toszt József az 1850-es években a kolostor első
kutatóinak elmondta, hogy a kolostor templomából kezdték kihordani a földet. Rövidesen
rábukkantak az első csontvázakra, és ezt követően a nádor utasítására felásták a templom
belső terét. A földkihordás célja megváltozott, ezután értékes régészeti leleteket kerestek.
A főkertész elbeszélése szerint a templom hajójában a kövezet alatt másfél láb mélyen
több száz csontváza akadtak, „melyek nem külön sírokban, de egymás mellé voltak sű-
rűn fektetve. Némelyek egészen csonka tagokkal, összevagdalt koponyákkal, de szinte
minden fegyverdarabok nélkül, némely csontváz alatt 30–40 összetapadt kis pénz, mely
pénzdarabok legjobban tájékoztathattak volna a sírok meghatározásában, de fájdalom,
azok mind veszendőbe mentek... A templomban talált csontvázak eltakarítására boldogult
József nádor külön kis kápolnát szándékozott építtetni, de ez abba maradván, a koponyák
közül számra mintegy 40, sokáig közszemlére ki volt téve a templomromok közt, a többi
csontokat pedig, Toszt egy közös nagy sírba temetteté.”²⁷

²⁷ Kubinyi 1861. 21. o.

A kolostorral foglalkozó XIX–XX. századi kutatók valamennyien foglalkoztak a nádori főkertész visszaemlékezéseivel, de a „több száz csontváz” különösebben senki érdeklődését sem keltette fel.

A főkertész folytatva a visszaemlékezéseit elmondta, hogy 1838-ban a szentélyben „négy helyütt hosszúdad tojás alakú nyílások találtattak, melyek nyilván csupán rablási célból lettek a kövezetbe vágva.” Állítólag ezek egyike volt az a sír, amelyből kikerült a XIII. századi királyi lilimosos korona. A többi sírból értékes középkori leleteket szedtek össze, ezeket átadták a nádornak. A főkertész további húsz sírről is beszélt, de már csak arra emlékezett, hogy ezeket is felszedték.

A templomban létesített tömegsír védelmére épített falakat a XIX. századi adatok között is megtaláltuk. 1861-ben Kubinyi Ferenc a keleti szentélyfaltól 4 méterre látott egy bizonytalan korú falhelyet, amelynek a régészeti kutatás során nyoma sem látszott az északi és a déli szentélyfalon. Ebből arra lehet következtetni, hogy nem habarcsos fal lehetett. A főkertész elmondta, hogy az 1838-as kutatás idején a hajó nyugati felében, az emeletes apácakórus földszintjét kettéválasztó középkori falban a középkori ajtót befalazva találták. A középkorban a keleti kerengőfolyosóból is nyílt ajtó a templomba. Ezt az ajtót Kubinyi Ferenc nem említette és az általa készített alaprajzon sem tüntette fel. Feltehetően 1686-ban ezt is befalazták.²⁸ A templomban lévő nagy tömegsírhoz tehát csak a szentély északi falában lévő középkori ajtón keresztül lehetett bejutni (3. kép).

A XX. századi régészeti kutatások során még néhány 1686-os sír előkerült. Feuerné Tóth Rózsa 1958–1962-ben két melléklet nélküli férfi csontvázat talált a szentélyben.²⁹ A sírok mélysége közel azonos volt az 1686-os temetkezések sírmélységeivel. Az 1995–1999. években a középkori járósínek vizsgálata és felmérése érdekében feltárásokat végeztünk a templom egész területén. A hajóban megtaláltuk az 1838-as kutatóárkokat. A kutatóárkok aljával egy szintből előkerült néhány sír alja és a kutatóárkokkal elvágtott csontváz részlete. A hajó keleti oldalán, a diadalív előtt feltártuk az 1838-as kutatóárkot (10. kép). A középső részében (11. kép) benne maradtak egy csontváz térd fölött elvágott alsó végtagjai (a. sír), mellette helyezkedett el az a középkori téglasír (b. sír) maradványa, amelybe 1838-ban a főkertész belerakatta a felszedett emberi csontokat. A feltárása érdekében kiszedett 1686-os csontokat mi is visszaraktuk. A középkori sírgödör mellett 45 cm-re kirajzolódott egy mélyebb sír (c. sír) feltárása. A melléklet nélküli csontváz magasabban fekvő koponyáját 1838-ban, a 2. kutatóárkokban kiszedték. A felszedett csontokat beraktuk a középkori téglasírgödörbe.

Miután 1686-ban megtelt a hajóban a kijelölt nagy sírgödör, a hajó nyugati felébe is temetkeztek. Az ÉNy-i sarokban egy különálló sírfolt jelent meg, mellette a középkori rétegek alatt két XIII. századi sírfolt részlete is előkerült (2., 12. kép). A feltárt XVII. századi férfi csontváz a középkori feltöltés rétegben feküdt. (A csontvázat nem szedtük fel, dokumentálás után visszatettük.) Ugyanebben a mélységben a hajó DNY-i sarkában is előkerültek sírfoltok, az egyik É–D-i irányban feküdt. A sírgödörben a középkori padlórétegekből származó épülettermeléssel, téglá, kő, habarcs darabokkal kevert föld volt. Ez utóbbi sírokat sem tártuk fel.

A kolostor területén, a kerengőben szintén több sír lehetett (2. kép). A templom melletti északi folyosóban, a jelenkori, 1995-ös kőburkolat alatt végighúzódott egy nagy, átlag 180 cm széles, 110 cm mély beásás, amely tele volt feldúlt sírok emberi csonttöredékeivel. A déli folyosóban hasonló bolygatások között egy csontváz részlete, az alkar,

²⁸ Uo. 19. o. Alaprajz: „IV és V Táb: 34 sz”.

²⁹ Feuerné Tóth Rózsa: V. István király sírja a margit-szigeti domonkos apácakolostor templomában. *Budapest Régiségei*, 21. (1964) 116. o.

a medence, comb- és a lábszárcsontok kerültek elő. (13. kép). A temetkezések feltehetően 1686-ból származnak, a bolygatások ideje bizonytalan.

A romkert területén esetenként előkerült melléklet nélküli, gyakran végtaghiányos csontvázakat korábban középkoriaknak tartották a kutatók. Ezek egyike 1914-ben a sekrestyében került elő, a hiányos csontvázat az 1272 őszén, a királyi udvarhelyen megölt Béla macsói herceg, trónkövetelő, földi maradványaival azonosították.³⁰

A 2. tömegsír

A 2. tömegsír a templomhajó mellett az északi kertben helyezkedett el (2. kép). Teljesen zárt terület, egyetlen bejárata volt, amely a kert DNy-i sarkánál helyezkedett el.³¹ A késő középkorban az É-i kerítésnél egy több helyiségből álló, többször felújított épület állt, amelyet a domonkos szerzetesek házával azonosítottunk. A tömegsír kiterjedését kutatóárokokkal kerestük meg. A 17×17 m kiterjedésű sír keleti és északi oldalát a kert középkori, széles, kövekből épült, magas kerítésfalai alkották. A déli oldal a templomhajó északi támpillérei előtt haladt, a tömegsír ÉNy-i sarka a domonkos szerzetesek lerombolt, késő középkori házának a belső terében húzódott.

A kutatóárkokban a felső sírretegig mélyítettünk, csak a tömegsír DK-i sarkában tártunk fel négy melléklet nélküli csontvázat (14. kép). Az első sírban a csontvázzészlet 110 cm hosszú volt. Az újkori építkezéssel a combnyak közelében elvágta a combcsontokat. A koponya a mögötte fekvő csontváz medencéjében feküdt. A másodikban a csontvázzészlet a medence és a koponyatető között, 108 cm hosszúságú volt. Alsó végtagjai az első csontváz alatt feküdtek. A koponya a mögötte lévő csontváz lábszárán helyezkedett el. A harmadik sírban a csontváz mérete térdtől a koponyáig 140 cm. Alsó végtagjai a második sír alatt, a koponya pedig (amit a látogatók összetörtek) a mögötte lévő sír bokáján és lábfején feküdt. A negyedik sírban az alsó végtagok benyúltak a kutatóárokba, a lábak hossza 65 cm. Rajta feküdt a harmadik sír koponyája. A romkert látogatói a harmadik sír koponyájával együtt a lábfej csontokat is szétdobálták. Az ötödik sírből csak egy koponya került elő. A sírokat nem szedtük fel, fotózás után az árkot visszatemettük.

A tömegsírt K–Ny-i irányban átszelő kutatóárkokban az 1998-as felszíntől 90, a középkori járószíntől (102,67 m/Adria tengerszint feletti magasság) 20–25 cm mélyen megjelentek az egymásra rakott keletelt csontvázak. Mivel a csontvázak a járószinthez képest magasan feküdtek, a felső csontvázakat az északi kert faltörmelékeivel kevert, vastag épülettörmelékes föld takarta. Koporsónak, vagy bármilyen más leletnek nyomát sem találtuk. A sírgödör mélységét nem ismerjük, mert csak a felső réteget láttuk, ezért hozzávetőleges adatunk sem lehet a csontvázak számával kapcsolatban. Az É–D-i kutatóárkokban ugyanolyan jelenségeket találtunk, mint az előző árokban. Az épülettörmelékes föld helyenként 90 cm vastag volt, két sír koponyája már ebben a rétegben is előkerült.

A sírgödör DK-i sarka felett előkerültek annak a kis kápolnának, ossariumnak a falai, amelyek építéséhez József nádor utasítására hozzáfogtak. A középkori kerítésfalhoz épített, középkori faragott kövekből álló falak 60–80 cm magasak voltak, az ossarium belső mérete 4×4,5 m lett volna.

³⁰ *Feuerné Tóth Rózsa: A margit-szigeti domonkos kolostor. Budapest Régiségei, 32. (1971) 260. o.*

³¹ *Írásné Melis 2004. 111. o.*

A 3. tömegsír

A 3. tömegsír a középkori királyi kastély Ny-i szárnyában, a XIII. században épült, udvarház első helyiségében helyezkedett el (3. kép). A terem belső mérete: 8,6×7,2 m. Korábban leírtuk, hogy az északi falba vágott XVI. századi ajtót 1686-ban befalazták.

A 3. tömegsír keleti széle és az épület keleti fala között egy 80–110 cm széles sávban meghagyták a középkori padlórétegeket, a helyiség többi részében faltól-falig temetkeztek. 1686-ban, a tömegsír kiásása közben a középkori padlórétegeket tartalmazó feltöltést kihordták a keleti udvarra, majd a holttestek elhelyezése után az ablakokon keresztül visszadobálták a betemetéshez szükséges földet. A kihordott föld maradékát pedig az ablakok alatt padkaszerűen hozzányomták az épület külső oldalához. A helyiség keleti fala előtt, az oltár két oldalán, a középkori járósínek kutatására kutatóárkot ástunk. Ezen az oldalon a tömegsír 120 cm mély volt. A sírgödör szélén 3–4 sorban lefektetett csontvázak részletei látszóttak.

A régészeti kutatás során nem volt lehetőségünk ennek a sírnak a feltárására sem, csak a helyiség DNy-i sarkában ástunk egy szondát.³² Az ismert mélységben a keletelt, felső sírokból négyet kibontottunk, s ezeket is visszatemettük a dokumentálás után (15. kép). A feltárás szintjén, a déli fal előtt három csontváz feküdt egymáson, a sírok alatt pedig kirajzolódtak az alattuk lévő sírhelyek. Számításaink szerint legalább 80 csontváz fekszik a gödörben.

A kastély előtti nyugati folyosóban is temetkeztek. Az emeletre vezető lépcső északi oldalán egy török leleteket tartalmazó gödörben három csontvázat találtunk (3. kép). A folyosó középső szakaszában is voltak XVII. századi sírok. Ezeket a burkolat miatt nem tártuk fel. Ugyanis a folyosóban nagy foltokban megmaradt a késő középkori kőlapokból álló burkolat. Két nagyobb részlet között látható lett egy olyan felület, amely a XIII. századi hypocaustumok jellegzetes égett, kormos tégláiból állt. (Ennek a fűtőberendezésnek a maradványait még nem találtuk meg.)

A tömegsírokban eltemetett halottak nem a kórház betegek, hanem az ostrom áldozatai voltak. A holttesteket egyszerre, az előre kiásott nagy sírgödörbe temették.

A kápolna

A katonai temetőhöz hozzátartozott a kápolna. Az udvarház első helyiségében a 3. tömegsír felett alakították ki a tábori kápolnát, amely a harcok végeztével a katonai temető kápolnája lett.³³ A helyiség keleti fala előtt, a két ablak között felépítették az oltárt, amelynek a nyugati lépcsője, mint említettük, ráfeküdt a tömegsírra. Az oltár körül, illetve az egész helyiségben 6–8 cm vastag, kemény, lejárt földréteget találtunk, ami a kápolna hosszabb ideig tartó fennállására mutatott.

Az oltár déli oldala 1997-ben az első helyiséget betöltő épülettörmelékben bukkant elő (4. kép). Az oltár és az épület fala közé benőtt fagyökerek miatt az oltár előrebillent, és látszott, hogy hátlapján és a fagyökerek között megmaradtak a terem középkori falfestésének a darabjai.³⁴ Az oltár teljes magassága a lépcsővel együtt 140 cm volt. A 110 cm magas menza vízszintes tetejét 4–5 cm vastag, sima felületű, alakatlan kőlapok fedték. A kőlapok alatt a menza déli oldalába bemélyedt egy 34 cm széles, 45 cm magas fülke.

³² *Irásné Melis* 2004. 111. o.

³³ A Margit-szigeti kápolna létesítéséről és fennállásáról nincsenek adataink, de ismert, hogy a XVII–XVIII. században működtek a tábori kápolnák. A katonai táborok és a temetők kápolnáival kapcsolatos tudományos kérdések vizsgálata azonban túlnő a beszámoló keretein.

³⁴ *Irásné Melis* 2008. 306–307. o.

Az oltár nyugati oldalán 80 cm hosszú, 30 cm magas lépcső volt. A következő évben az egész helyiségből kihordtuk az épülettörmelékét, és előttünk állt az egész, 170 cm széles oltár, amelynek csak az ÉK-i sarka hiányzott. Három oldalát és a déli oldalon a fülke belsejét is vastag, homokos vakolat fedte, amely sértetlen állapotban került elő. A menza teteje sérült volt, mert a robbantás utáni lezuhanó faltörmelék összetörte a kőlapokat. Annak ellenére, hogy minden évben beburkoltuk kertész fóliával és nádszönyeggel, az oltár 2004-re teljesen szétfagyott. A feltárás idején még sértetlen vakolat nagy foltokban lepergett, és látható lett, hogy az egész oltárt különböző korú és különböző méretű középkori épületfaragványokból építették (16. kép). Ezért úgy döntöttünk, hogy az oltárt szét-szedjük, az értékes kőfaragványokat bevisszük a múzeum kőtárába. Abban az esetben, ha a kápolna bemutatására sor kerülne, a XVII. századi vastagon bevakolt felületű oltárt más építőanyagokból is rekonstruálni lehet.

Az oltár szétszedését a Ny-i oldalon kezdtük el. A lépcső három nagy kőlapból állt, amelyeket középkori lépcsőkőből, vagy széles küszöblapokból törtek le. A kőlapok alatt törtköves kiegyenlítés volt, és ugyanezzel az anyaggal töltötték ki a törött kőlapok és az oltár aljának Ny-i szélé közötti hézagot. Az oltár falmagja alaktalan tört kövekből, közúzalelkekkel kevert habarcsból állt. Az északi és a déli oldalt nagyméretű (50×50 cm) kváderekből, a nyugati oldalt különböző méretű, elnagyolt kváderekből és lapos kődarabokból építették. A lépcsőt alkotó sima kőlap darabok akár az első helyiség, vagy a közeli emeletre vezető lépcsőből is származhattak. Az oltár szétszedését a kilazult, kidőlő DK-i és ÉK-i sarokkövek – nagyméretű gótikus faragványok – kiemelésével folytattuk (17. kép). Az a puha mészkö, amelyikből kifaragták a rozettát, hogy négyzetes, kis fali fülkét alakíthassanak belőle, annyira szétfagyott, hogy a kiemelés közben darabokra hullott. Az 50×50 cm-es kváderek és az áttört mérműves faragványok (18. kép) valamelyik középkori épületben, egy reprezentatív, gótikus korlát elemei voltak.³⁵

A soros temetkezés

A XIX–XX. század fordulóján a Margit-sziget a Habsburg főhercegi család tulajdona volt. László herceg vadászbalesetben meghalt, és József főherceg a középkori domonkos templom szentélye mellett egy neogótikus kápolnát és kriptát építtetett az emlékére. A neogótikus László kápolna a középkori templom és a Duna-parti királyi udvarház keleti fala között helyezkedett el (2. kép). 2005-ben a középkori szentély helyreállítása érdekében elbontották a László kápolna maradványainak egy részét. A szabaddá vált területen egy négyrétegű, XVII–XVIII. századi soros temetkezés sírjai kerültek elő.³⁶ A Duna-parti udvarház falait a temetkezések miatt szedték szét, még a falak helye sem látszott, mert az alsó sírok a középkori falak aljánál mélyebben feküdtek. A temetőrészlet nyugati oldalát a középkori templom szentélye zárta le, az északi és a keleti oldalt a Duna-parti udvarház falai határolták. A temetőrészlet déli része még feltáratlan. A romterületből kimagasló, neogótikus László kápolna nyugati oldalán feltöltötték a középkori szentélyt. 1945-ben szétlőtték a László kápolnát, az életveszélyes falakat később lebontották, de a cementes kődarabokon álló, masszív, téglából épített alapozást és a kriptá falait meghagyták.

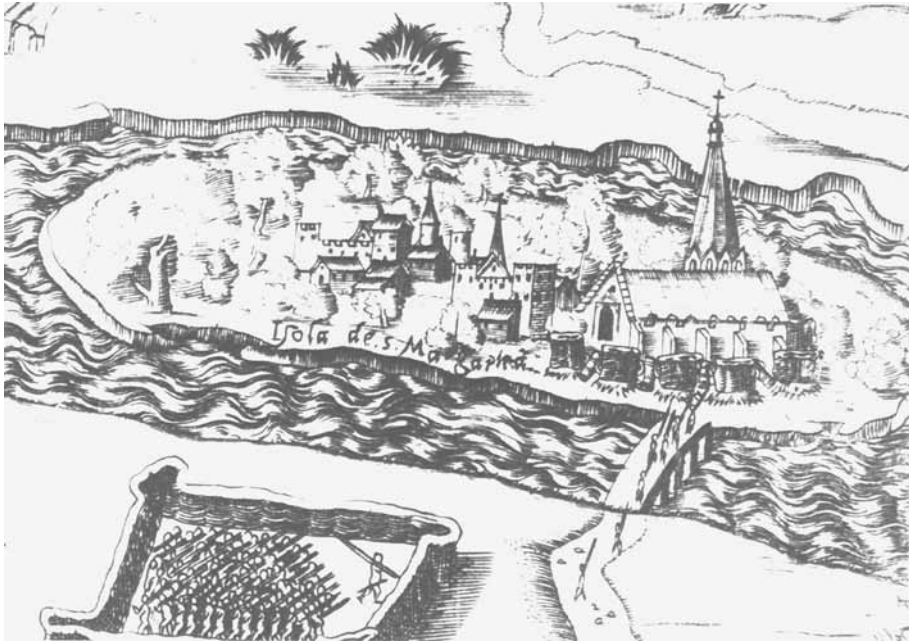
Nem tudjuk, hogy a Margit-szigeti kórház és a temető mikor szűnt meg, az ismert magyar történeti források 1708 után már nem említik. Lehetséges, hogy amikor a XVIII. század első harmadában felépültek a pesti kórházak, a Margit-szigeti kórház már üres volt. A kifüstölt kórházépületek, a kápolna és a temető gondozatlan, őrizetlen maradt.

³⁵ *Írásné Melis* 2008. 305–306. o.

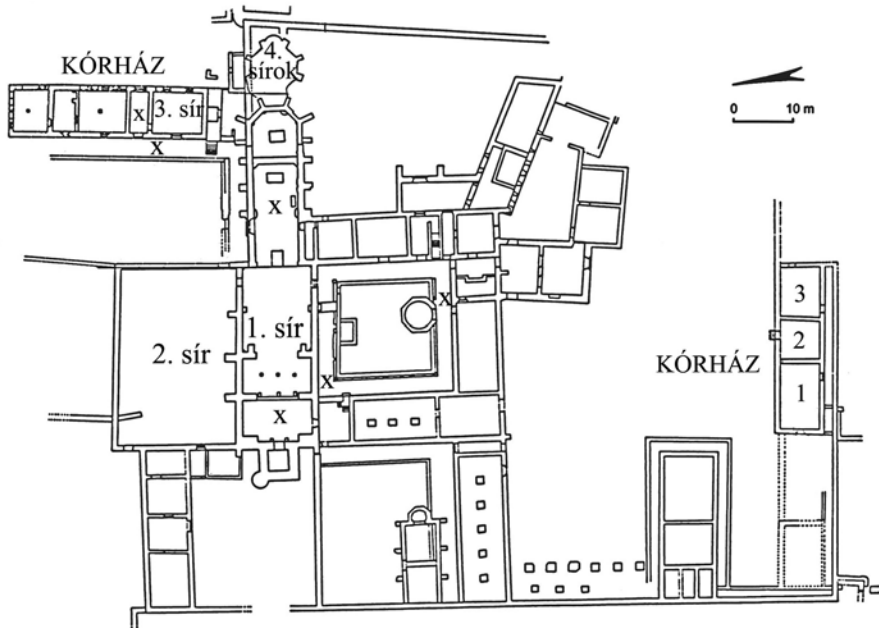
³⁶ Lásd a 20. jegyzetet!

A XVIII. század folyamán a sziget többször gazdát vagy bérlőt cserélt, végül a század végén József nádor tulajdonába került. A nádor utasítására a templomban feldúlták az első tömegsírt. Érdekes lenne, de nem tudjuk, hogy a kirándulóknak mutogatott negyven emberi koponyához milyen tájékoztatást adtak.

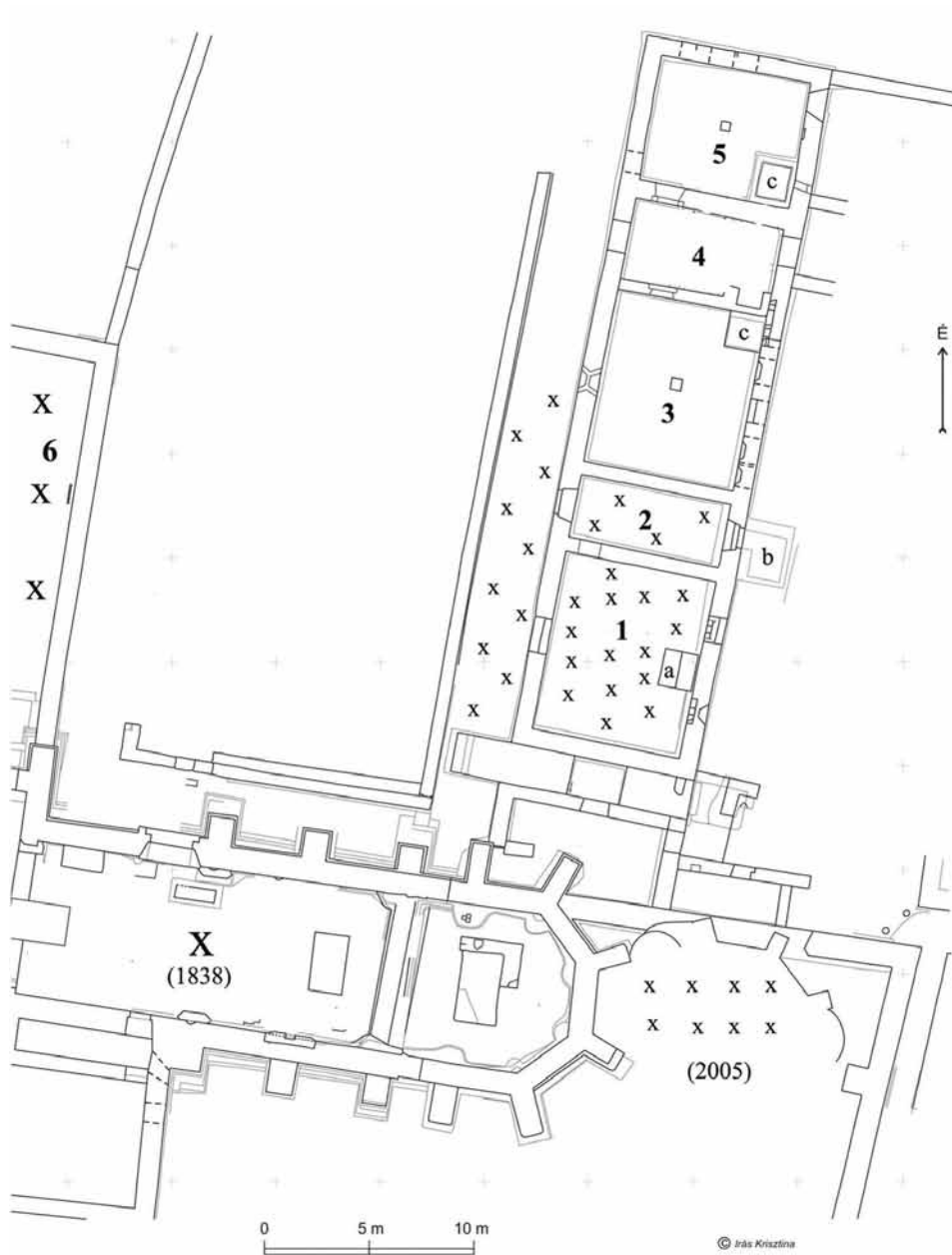
A régészeti feltárás eredményeinek bemutatása után reméljük, hogy az 1686-os Margit-szigeti kórház és temető felkelti a korszakkal foglalkozó kutatók figyelmét, és a romkert újabb kertészeti rendezése idején sor kerülhet a kutatás folytatására. Az eddig ismert adatok alapján azonban már tudjuk, hogy a középkori királyi kastély és apácakolostor területén egy olyan nagy kiterjedésű XVII. század végi katonai objektum létesült, amely Budapest történetének egyik jelentős történelmi eseményéhez kapcsolódik. Reméljük, hogy a jövőben az 1686-os Margit-szigeti katonai kórház és temető Buda török alóli felszabadulásának az első történelmi emlékhelye lesz.

1. kép: A Margit-sziget keleti oldala 1542-ben. Részlet. (Enea Vico: Buda és Pest látképe az 1542-es ostrom idején. Rézmetszet. (Budapesti Történeti Múzeum, lt. sz. 28173) (Tihanyi Bence)

2. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Az 1686-os katonai kórház és a temetkezések a középkori királyi udvarhely és a domonkos apácakolostor területén. Ásatási alaprajz. (x. kisebb sírcsoportok, 1686.) (Felmérés: Dr. Vándor Andrásné, rajz: Kuczogi Zsuzsanna)

3. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. 1–5. A nyugati udvarház földszinti helyiségei.
 6. Az északi kert. Középkor. (a. oltár; b. agyagos gödör; c. cserépkályhák; x. sírok, 1686.)
 (Felmérés: Dr. Vándor Andrásné, rajz: Irás Krisztina)

4. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség.
Az oltár déli oldala feltárás közben, 1686. (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

5. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 1–4. helyiség.
(a. oltár; c. cserépkályha; d. befalazott középkori kéménylyukak, 1686.) (Hack Róbert)

6. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 2. helyiség.
Téglafal maradványa a keleti ajtóban, 1686. (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

7. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 2. helyiség.
Agyagos gödör a keleti ajtó előtt, 1686. (Bakos Margit)

8. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség feltárás közben (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

9. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. Középkori cserépkályha alapja az ÉK-i sarokban. (e. kéménylyuk, 1686.) (Bakos Margit)

10. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Templom, az 1838-as kutatóárkok a hajóban, a diadalív előtt (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

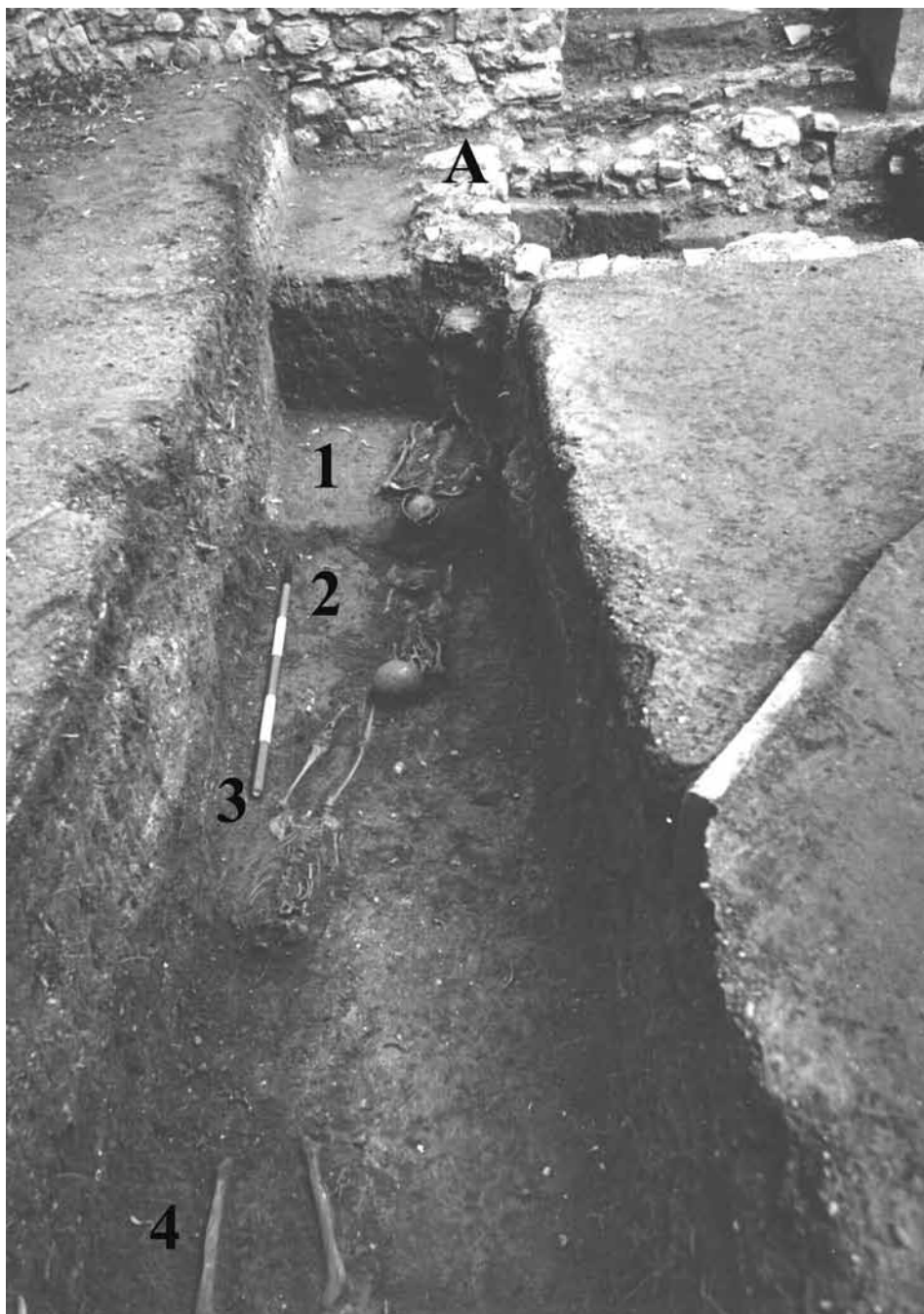
11. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Templom, sírok a diadalív előtt. (a. bolygatott sír; b. középkori téglasír; c. sírfolt, 1686; d. Szent Margit sírja, 1272.) (Bakos Margit)

12. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Templom, sírfoltok a hajó ÉNy-i sarkában (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

13. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Kolostor, déli kerengőfolyosó. Bolygatott sír a középkori falak között, 1686. (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

14. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Kolostor, É-i kert, 2. tömegsír. (1–4. feltárt sírok, 1686; félbehagyott ossarium, 1838 után) (Bakos Margit, Tihanyi Bence)

15. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház,
1. helyiség. 3. tömegsír részlete, 1686. (Bakos Margit)

16. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség. Kápolna, az oltár Ny-i oldala, 1686. (Bakos Margit)

17. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség. Kápolna, az oltár déli oldalát alkotó középkori faragott kövek (Bakos Margit)

18. kép: Budapest XIII., Margit-sziget. Romkert. Nyugati udvarház,
1. helyiség. Gótikus kőrács eleme az 1686-os oltár déli oldalából, XIV–XV. század
(Budapesti Történeti Múzeum, lt. sz. 2006.1.20) (Varga Zoltánné Tóth Zsuzsa)

KATALIN MELIS ÍRÁS

EXCAVATION OF THE 1686 MILITARY HOSPITAL AND CEMETERY ON MARGARET ISLAND, BUDAPEST

Summary

In 1541 Turks devastated and plundered the medieval monasteries of Margaret Island, but the royal castle next to the Dominican nunnery survived damaged. During the Turkish occupation of Hungary (1541-1686), Margaret Island did not have a role in the military defence of Buda and Pest. Turks did not build anything, they just kept horses in the ruined buildings.

However, the imperial armies arriving to reconquest Buda used the island as a military deployment area. The events of the first siege in 1542, taking place on the Pest side opposite Buda, were recorded by the engraving of the Italian Enea Vico (1523–1576). The picture shows that the imperial army had marched into the royal castle, built a pontoon bridge in front of the castle, and placed huge canons between the columns of the castle. The siege pictures from 1598–1606 portray the island as a complete ruin field.

European states founded the Holy League on 5 March 1684. The united European army attacked Buda in 1684, but the town remained in Turkish hands.

During the siege in 1686, the field hospital of Charles de Lorraine's army was set up in the royal castle on Margaret Island, the cemetery was in the castle and in the area of the nunnery. The excavation revealed that in 1686 the ground-floor rooms 2-5 of the western mansion house were turned into a hospital. There were burials in room 1 first, then it was transformed into a field chapel. The altar was built from medieval architectural carvings. Three military mass graves from 1686 were found. (They were not excavated, we only measured their size.) The fourth cemetery detail included 18th-century graves, too. The last mention of the island hospital dates to 1708. Hospitals were built in Pest in the first half of the 18th century, and the unguarded hospital and cemetery from 1686 on Margaret Island was forgotten.

KATALIN IRÁSNÉ MELIS

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES DE L'HÔPITAL ET DU CIMETIÈRE MILITAIRES DE 1686 SUR L'ÎLE MARGUERITE DE BUDAPEST

Résumé

En 1541, les Turcs dévastèrent et pillèrent les couvents médiévaux de l'Île Marguerite, mais le couvent des religieuses dominicaines près du château royal subsista malgré les dommages subis. Durant la période de la domination ottomane (1541–1686), l'Île Marguerite ne joua aucun rôle dans la défense militaire de Buda et de Pest. Les Turcs ne construisirent rien sur l'île, les bâtiments en ruines hébergeaient alors des chevaux.

En revanche, les armées impériales qui venaient reprendre Buda utilisèrent l'île comme base militaire. Les événements du premier siège de 1542 qui se déroulèrent en face de Buda, du côté Pest furent immortalisés par une lithographie de l'Italien Enea Vico (1523–1576) qui représente l'entrée de l'armée impériale dans le château royal, un pont de bateaux installé devant le château et de grands canons placés entre les colonnes du château. Sur les tableaux faits sur le siège entre 1598 et 1606, l'île était déjà un champ de ruines.

Le 5 mars 1684, les États européens créèrent la Sainte-Ligue. Malgré l'assaut de Buda par l'armée de la coalition dans la même année, Buda resta aux mains des Turcs.

Lors du siège de 1686, l'hôpital de campagne de la troupe de Charles de Lorraine se trouvait dans le château royal de l'Île Marguerite, alors que le cimetière fut installé dans le château et le couvent de religieuses. Les fouilles archéologiques ont révélé que les salles 2 à 5 du bâtiment occidental furent transformées en hôpital en 1686. La salle 1 servait d'abord de cimetière avant d'être aménagée en chapelle de campagne. L'autel fut construit à partir de sculptures architecturales médiévales. Trois fosses communes de 1686 furent découvertes. (Elles n'ont pas été mises au jour, seules leurs dimensions ont été déterminées.) Le quatrième fragment de cimetière contient aussi des sépultures du 18e siècle. La dernière mention connue de l'hôpital de l'île date de 1708. Après la construction des hôpitaux de Pest dans la première moitié du 18e siècle, l'hôpital et le cimetière de 1686 de l'Île Marguerite furent laissés à l'abandon et tombèrent dans l'oubli.

KATALIN IRÁSNÉ-MELIS

DIE ARCHÄOLOGISCHE ERSCHLIESSUNG DES LAZARETTES UND FRIEDHOFS DES JAHRES 1686 AUF DER MARGARETENINSEL IN BUDAPEST

Resümee

Im Jahre 1541 wurden die mittelalterlichen Klöster der Margareteninsel in Budapest von den Türken verwüstet und geplündert, aber das Königsschloss neben dem Dominikaner-Nonnenkloster blieb beschädigt bestehen. Zur Zeit der Türkenherrschaft (1541–1686) spielte die Margareteninsel in der militärischen Verteidigung von Buda (Ofen) und Pest keine Rolle. Die Türken führten hier keine Bautätigkeiten durch, sie hielten lediglich Pferde in den Trümmergebäuden.

Die zur Rückeroberung von Buda ankommenden kaiserlichen Heere nutzten jedoch die Insel als Aufmarschgebiet. Die Ereignisse der ersten Belagerung des Jahres 1542, die sich auf der Seite von Pest, gegenüber Buda abspielten, wurden durch den Stich des Italieners Enea Vico (1523–1576) verewigt. Darauf ist zu sehen, dass das kaiserliche Heer in das Königsschloss einzog, vor dem Schloss eine Schiffsbrücke gebaut und zwischen die Säulen des Schlosses große Kanonen platziert wurden. Auf den zwischen 1598 und 1606 erstellten Belagerungsbildern wird die Insel bereits als vollkommenes Trümmerfeld dargestellt.

Die europäischen Staaten schufen am 5. März 1684 die Heilige Liga. Die vereinte europäische Armee belagerte im Jahre 1684 Buda, das jedoch in türkischer Hand verblieb.

Zur Zeit der Belagerung des Jahres 1686 wurden das Lazarett der Truppen Karls von Lothringen im Königsschloss auf der Margareteninsel sowie der Friedhof im Schloss und auf dem Gebiet des Nonnenklosters herausgebildet. Im Laufe der archäologischen Forschungen stellte sich heraus, dass im Jahre 1686 die Räume 2-5 im Erdgeschoss des westlichen Herrenhauses zum Krankenhaus umfunktioniert wurden. In Raum 1 wurden zuerst Bestattungen durchgeführt, später wurde hier die Feldkapelle herausgebildet. Der Altar wurde aus mittelalterlichen architektonischen Schnitzarbeiten errichtet. Es kamen drei militärische Massengräber aus dem Jahre 1686 zum Vorschein. (Die Massengräber wurden nicht freigelegt, es wurden lediglich ihre Maße bestimmt.) Im vierten Friedhofsteil mit Gräberreihen gab es auch Gräber aus dem 18. Jahrhundert. Die letzte bekannte Erwähnung des Insellazaretts stammt aus dem Jahr 1708. In der ersten Hälfte des 18. Jahrhunderts wurden die Krankenhäuser in Pest errichtet, und das unbewachte Lazarett und der Friedhof auf der Margareteninsel aus dem Jahre 1686 gerieten in Vergessenheit.

КАТАЛИН ИРАШНЕ МЕЛИШ

АРХЕОЛОГИЧЕСКОЕ ВСКРЫТИЕ ВОЕННОГО ГОСПИТАЛЯ 1686-ОГО ГОДА И КЛАДБИЩА НА ОСТРОВЕ МАРГИТ

Резюме

В 1541-ом году турки разрушили и разграбили средневековый монастырь на острове Маргит, но королевский замок возле доминиканского монастыря сохранился и поврежденным. Во время турецких завоеваний (1541–1686 гг.) остров Маргит не играл роли в военной защите Буды и Пешта. Турки не занимались строительством, они лишь содержали коней в разрушенных зданиях.

Однако кайзеровские войска, прибывшие для освобождения Буды, использовали остров, как исходную опорную территорию. События первой осады 1542-ого года, которые в противоположность Буде проходили на Пештской территории, были увековечены на гравюре итальянца Энеа Вико (1523–1576). На ней видно, что кайзеровские войска вошли в королевский замок, перед замком был построен понтонный мост, и между колоннами замка установили большие пушки. Картины с изображением осады 1598–1606 годов изображают остров как груду развалин. 5-ого марта 1684-ого года государства Европы создали Святую Лигу. Объединенная европейская арми в 1684 году осадила Буду, но Буда оставалась в руках турок.

Во время осады 1686-ого года полевой госпиталь Карла Лотарингского был оборудован в королевском замке острова Маргит, а кладбище – в замке и на территории монастыря. В ходе археологических изысканий выяснилось, что в 1686 году помещения 2-5-го этажей были оборудованы под госпиталь. В 1-ом зале сначала вели захоронения, затем здесь была оборудована полевая часовня. Altarь был построен из средневековых архитектурных резных работ. Было обнаружено три военных братских могилы 1686 года. (Братские могилы не были вскрыты, были лишь установлены их размеры). В четвертой по счету части кладбища были также могилы и XVIII века. Последнее известное упоминание о госпитале на острове относится к 1708-ому году. В первой половине XVIII-ого века были построены больницы в Пеште и о госпитале и кладбище на острове Маргит, которые не охранялись, позабыли.